

Сафарян С. І., доцент кафедри
методики мов та літератури ІППО
Київського університету імені Бориса
Грінченка, кандидат педагогічних наук

ОСНОВНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Якщо говорити про історію появи такого поняття як «мовна особистість», про його, так би мовити, «первинність» у наукових дослідженнях, варто згадати відомих учених О. Потебню, О. Шахматова, В. Виноградова, Ф. Буслаєва, С. Петрова тощо. У сучасних наукових працях цей термін набуває нині значного поширення, що зумовлено, насамперед, зміною гуманітарних парадигм, переорієнтацією досліджень із особливостей певної мовної системи на людину – носія мови, її творця і користувача. Аналізу цих проблем, зокрема, присвячені роботи вчених-філологів Ю. Караулова, В. Карасика, В. Красних, М. Ляпон, К. Сєдова, С. Сухих, І. Голубовської, С. Застровської тощо. Ці дослідники розглядають мовну особистість насамперед з позиції лінгвістики, розуміючи її як, сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють створення і відтворення нею мовних текстів, які розрізняються ступенем структурно-мовної складності, глибиною і точністю відображення дійсності та певною цільовою спрямованістю.

Але дослідження мовної особистості нині впевнено виходить за суто лінгвістичні межі, активно розглядаючись і в інших наукових галузях: соціології, психології, культурології, філософії, методиці тощо. Зокрема, широко відомі у вітчизняному освітньому просторі наукові дослідження проблем формування мовної особистості у процесі навчання учнів, студентів, учителів: М. Вашуленка, С. Єрмоленко, В. Кононенко, Л. Мацько, М. Пентилюк, О. Глазової, Н. Дикої, О. Семиног та ін.

Таким чином, вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження підтверджують, що мовну особистість можна розглядати з позицій багатьох наук, що вивчають людину та її взаємодію. Зокрема, перспективним, як зазначає І. Голубовська, є

«вивчення мовної особистості у соціолінгвістичному аспекті», що, на думку дослідниці, передовсім торкнеться поняття « модельна мовна особистість» [5, 3]. Цю особистість нині розглядають як певного типового представника (прототип) якоїсь соціальної групи (ми вважаємо, у тому числі і професійної). Прототип (модель) мовної особистості кожної соціальної чи професійної групи, у нашому випадку – педагогічної спільноти, вирізняється певними специфічними ознаками як у вербальній (лінгвістичній), так і невербальній (паралінгвістичній) поведінці. Саме це наштовхнуло нас на думку, що між процесом професійного розвитку педагога і формуванням модельної (прототипу) мовної особистості вчителя існує тісний зв'язок.

Учитель, безперечно, має бути добре розвинутою мовною особистістю, адже він у процесі своєї діяльності не тільки формується та удосконалюється сам, він покликаний допомогти це зробити і іншим. Мова, як відомо, завжди є ефективним засобом та помічником на шляху самопізнання та саморозвитку. Особистість ніколи не зможе належним чином пізнати, зрозуміти, оцінити та реалізувати себе без мови. Учителю, крім цього, необхідно допомогти і дитині на цьому непростому шляху. Тому він має бути високорозвиненою мовною особистістю на різних рівнях, визначених Ю. Карауловим: «вербальному, семантичному, когнітивному, прагматичному» [6, 27]. Учителя вирізняють і добре сформовані структурні компоненти мовної особистості, на які вказує у своїх роботах В. Маслова: світоглядний, ціннісний, культурологічний, адже вони є базовими для формування національного характеру, засвоєння загальнолюдських і національних культурно-духовних цінностей [10, 19].

Окрім цього, кожен учитель має досконало володіти вербальними (техніка та імпровізація мовлення, основи ораторського мистецтва тощо) та невербальними (пантоміміка, міміка тощо) засобами представлення себе як певної сформованої зразкової моделі (прототипу) мовної особистості вчителя, здатної до ефективної взаємодії з дитиною. Чим більше умінь та навичок буде у цієї особистості педагога, тим вищим буде рівень її професіоналізму, тим ефективніше і повніше вона зможе передати свій глибокий зміст.

Для того, щоб ефективно працювати над формуванням прототипу (модельної) мовної особистості вчителя у процесі його професійного удосконалення, насамперед, необхідно знати та враховувати певні чинники, які визначають професійний розвиток педагога.

Так, наприклад, загальновідомо, що педагогічна професія є творчою за своєю сутністю, оскільки в основу її покладено процес творення особистістю вчителя підростаючої особистості дитини. Педагог обов'язково має бути творчою людиною і лише на творчих засадах має організовувати свою педагогічну взаємодію з учнями. Іншими словами, ми можемо і самого вчителя, і його професійну діяльність розглядати як певний творчий продукт. За відомим же висловлюванням видатного філософа Гегеля: « тільки ті мистецькі твори, в яких і зміст, і форма тотожні, є істинними творами мистецтва»[4, 126]. Гегель був переконаний, що зміст і форма будь-якого твору мистецтва чи мистецької діяльності (а ми педагогічну практику розглядаємо саме як творчу діяльність на рівні мистецтва) завжди перебувають у діалектичній залежності. Розділити їх можна лише в теорії: форма є виявленим змістом.

Отже, удосконалюючи вчителя, допомагаючи йому на шляху його професійного зростання і діяльність вчителя, і його самого необхідно розглядати теж в єдності змісту і форми. Потрібно допомагати йому усвідомлювати їхню взаємозалежність, неподільність у становленні власного педагогічного професіоналізму, вчити його однаковою мірою працювати над їхнім удосконаленням. Насамперед, слід з'ясувати, що саме ми можемо вважати змістом, а що – формою творчої особистості вчителя та відповідно і його творчої професійної діяльності. На нашу думку зміст складає професійна компетентність вчителя, яку у сучасних наукових дослідженнях визначають по-різному. Загалом, до аналізу проблем професіоналізму та професійної компетентності педагога зверталось багато вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, цією проблемою займалися В. Адольф, У. Бланк, Т. Браже, Д. Брітелл, С. Будак, Ю. Варданян, С. Дружилов, І. Зязюн, Р. Квасниця, Н. Кузьміна, В. Ландшеєр, А. Маркова, П. Мерсер, Л. Мітіна, В.Огнев'юк, М. Робінсон, С.Сисоєва, В. Синенко, Л. Хоружа, О. Шиян тощо.

Професійну компетентність вчителя визначають у зарубіжних дослідженнях як певне «поглиблене знання», «стан адекватності завдання, що виконується», «здібності до активної діяльності» [14, 21]. У вітчизняній довідковій літературі професійну компетентність педагога розуміють як майстерне володіння вчителем необхідною кількістю сформованих знань, набутих умінь та навичок, які у сумі характеризують його педагогічну діяльність, майстерність педагогічного спілкування і саму особистість вчителя як носія та виразника певних цінностей, ідеалів та педагогічної свідомості. Тобто, професійна компетентність поєднує у собі різні професійні та особистісні якості вчителя, які необхідні йому для успішної педагогічної діяльності. До цього необхідно також додати загальний культурний рівень, методичну майстерність, здатність до неперервного самовдосконалення, гармонійна інтеграція яких дозволяє досягти ефективних результатів у творчій діяльності педагога.

Вчені А.Маркова та Л. Мітіна визначають компетентність педагога як «багаторівневе утворення з компонентами когнітивного, експресивного та інтерактивного змісту, як складну єдину систему внутрішніх психологічних складових і характерних ознак особистості спеціаліста, що включають в себе різні знання та вміння» [9, 11]. Дослідник В. Адольф поділяє їхню думку щодо багаторівневості професійної компетентності вчителя, але звертає увагу, що «це складне утворення включає в себе комплекс знань, умінь, властивостей та особистісних якостей, які забезпечують варіативність, оптимізацію та ефективність побудови навчально-виховного процесу»[1, 7]. Вчена А. Акімова розглядає професійну компетентність вчителя у двох вимірах: «вузькому – як суму знань, умінь та навичок, засвоєних суб'єктом у процесі навчання та у широкому – як рівень успішності взаємодії з оточуючим середовищем» [2, 4].

Розглянувши сутність складової «зміст» творчої особистості та діяльності педагога, зупинимось на аналізі іншої їхньої складової – «форма». Саме особливе професійне почуття форми дає змогу вчителю вільно оперувати власним змістом: навчальним матеріалом, методичними засобами впливу на вихованців, розвитком певних особистісних якостей, необхідних для успішної

педагогічної діяльності тощо. Форму ми визначаємо як педагогічну техніку вчителя. Термін «педагогічна техніка» вперше почав використовувати визначний педагог Антон Макаренко, який неодноразово підкреслював важливість оволодіння вчителем прийомами організації власної поведінки та прийомами впливу на учня. Педагогічна техніка, за А.Макаренком, має на меті нагадувати педагогові не тільки про сутність його діяльності, а й про різні форми виявів своїх намірів і свого духовного потенціалу[8, 85].

Відомий вітчизняний дослідник проблем педагогічної майстерності Іван Зязюн вивів таку дефініцію цього поняття: « Педагогічна техніка – це уміння використовувати власний психофізичний апарат як інструмент виховного впливу. Це володіння комплексом прийомів, який допомагає вчителеві глибше, яскравіше, талановитіше виявити себе і досягти успіхів у навчально-виховній роботі» [11, 114]. Поняття педагогічної техніки пов'язано з розвитком певних практичних умінь, серед яких виокремлюють:

1) уміння вчителя керувати власною поведінкою:

- уміння керувати емоціями, почуттями, настроєм, знімати зайве психічне напруження,
- уміння входити в стан творчого самовідчуття, налаштовувати себе на творчу діяльність;
- опанування уміннями соціальної перцепції (керування увагою, пам'яттю, уявою, фантазією тощо);
- володіння технікою мовлення(керування диханням, дикцією, темпом мовлення);
- техніка володіння власним організмом (пантоміміка, міміка);

2) уміннями впливати на іншу особистість і колектив:

- техніка організації контактів, взаємодії, колективної роботи тощо;
- володіння навичками управління педагогічним спілкуванням,

Отже, педагогічна техніка спрямована або на організацію внутрішнього самопочуття учителя, або на уміння це почуття адекватно виявити зовні. Тому *педагогічну техніку* поділяють на *зовнішню та внутрішню* відповідно до мети

її використання. Для ефективного представлення змісту вчитель має досконало володіти обома цими техніками.

Не менш важливим чинником професійного розвитку педагога є його педагогічна творчість. Це поняття тісно пов'язано із поняттям педагогічної майстерності. В.Сухомлинський визначав педагогічну творчість як особливу галузь педагогічної науки, яка займається виявленням закономірностей формування творчої особистості.[13] Інші ж вчені (М. Никандров, В. Кан-Калик, Л. Рувинський) розглядають педагогічну творчість як пошук учителями нових рішень у постановці нових завдань, застосування нестандартних прийомів діяльності. Педагогічний словник визначає це поняття – як оригінальне та високоефективне вирішення вчителем навчально-виховних завдань, збагачення теорії та практики виховання і навчання. [12, с.198]

Педагогічна творчість – це особистісно орієнтована розвивальна взаємодія вчителя та учня, яка зумовлюється певними психолого-педагогічними умовами і забезпечує подальший творчий розвиток особистості школяра і рівня творчої діяльності вчителя. Інакше кажучи, ефективність формування творчої особистості учня напряму залежить від творчої діяльності педагога, його педагогічної майстерності. Навчати творчості може тільки людина, яка наділена яскраво вираженими креативними рисами, розвинутою творчою уявою, фантазією та інтуїцією, схильністю до педагогічних інновацій, розвиненим продуктивним мисленням, здатністю до комбінування та свободи асоціацій. Творчий педагог створює в класі атмосферу схвалення, підтримки, пошукової активності, ініціативи, оригінальності та самостійності у вирішенні поставлених завдань.

І нарешті, вершиною професійного розвитку вчителя має стати його педагогічна майстерність, яка завжди розкривається в ефективній діяльності. Саме таке розуміння майстерності і прийняте у педагогіці. Дехто із науковців (наприклад, Кузьміна Н., Кухарев М.) визначають майстерність як найвищий рівень педагогічної діяльності, який виявляється у тому, що за відведений час педагог досягає оптимальних наслідків [7, с. 121]. Інші (Щербаков О.) вважають, що це високе мистецтво виховання і навчання, синтез наукових

знань, умінь і навичок методичного мистецтва і особистісних якостей учителя [3, с. 218]. Проте, хоча педагогічна майстерність і виявляється у діяльності, але тільки до неї вона не зводиться, її не можна обмежити лише високим рівнем розвитку спеціальних узагальнених умінь. Сутність майстерності – в особистості вчителя, в його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу. Отже, майстерність учителя можна розглядати як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо ми характеризуємо якість результату) і як вияв творчої активності особистості педагога (коли характеризуємо психологічний механізм успішної діяльності). Коли ж йдеться про шляхи професійного саморозвитку, доцільно послуговуватися визначенням, запропонованим вітчизняним вченим-педагогом І. Зязюном: «Педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі» [11, с. 18]. Педагогічна майстерність має свої складові та певні елементи, які ще прийнято називати властивостями. До важливих елементів (властивостей) педагогічної майстерності належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності та педагогічна техніка.

Отже, підсумовуючи зазначимо:

- у процесі професійного розвитку педагог завжди удосконалюється і як мовна особистість;
- професійний розвиток педагога неможливий без удосконалення його педагогічної діяльності в єдності форми і змісту. Основою змісту є професійна компетентність учителя, а його формою визначено педагогічну техніку;
- важливим чинником професійного зростання педагога є його педагогічна творчість, а вершиною цього процесу стає сформована педагогічна майстерність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адольф В.А. Обновление процесса подготовки педагогов на основе моделирования профессиональной деятельности : монография / В.А. Адольф. – Красноярск, 2005.

2. Акимова А.П. О характере профессиональных учений в деятельности педагогов-мастеров / В кн. Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – М.: Наука, 2017. – 152с.
3. Возрастная и педагогическая психология : Учебник / А.Петровский, А. Щербаков и др. /Под ред. А.В.Петровского,, - М.: Просвещение, 2008.
4. Гегель Г.В. Ф. Лекции по эстетике. В 2 Т.; Т.1. / Г.В.Ф.Гегель. – М.: Наука, 2017.
5. Голубовська І.О. Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І.О. Голубовська. – Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Studia_Linguistica_1/025_033.pdf.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н.Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264с.
7. Кузьмина Н.В., Кухарев Н.В. Психологическая структура деятельности учителя. / Н.В.Кузьмина, Н.В.Кухарев , - Гомель, 2016.
8. Макаренко А.С. Педагогические сочинения в 8-ми Т.; Т.3/ А.С.Макаренко. – М.: Педагогика, 1983-1986.
9. Маркова А.К. Психология труда учителя: кн.. для учит. / А.К. Маркова. – М.: Просвещение, 2013. – 192 с.
10. Маслова В.В. Основы андрагогіки: терминологический словарь-справочник / В.В.Маслова. – Мариуполь, 2004.
11. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А.Зязюн, Л.В.Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; за ред.. І.А.Зязюна. – К.: Вища школа, 2007.
12. Педагогічний словник/ за ред. С. Гончаренка. – К.: Либідь, 2007. – 417с.
13. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в 5-ти Т.;Т.2 / В.А.Сухомлинский. – К.: Радянська школа, 1979.
14. Blank W.E. Handbook for developing Competency - Based Training Programs. Nev – Jersey: Prentice Hall, 2002.